

Μαρία Σκαλιά

Αρχαιολόγος

Πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα ταφικού χαρακτήρα από την Ανατολική Μεσογαία: πρώτη παρουσίαση

Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΕΚΣΚΑΦΙΚΩΝ εργασιών στο πλαίσιο του ενταγμένου στο ΕΣΠΑ έργου «Συλλογή, Μεταφορά, Επεξεργασία και Διάθεση Ακαθάρτων Περιοχών Κορωπίου-Παιανίας» αποτέλεσε την αφορμή για τον εντοπισμό πολλών νέων αρχαιολογικών θέσεων¹. Μεταξύ άλλων, η διέλευση του αγωγού διάθεσης ακαθάρτων του Κέντρου Επεξεργασίας Λυμάτων Κορωπίου-Παιανίας από την ανατολική Μεσογαία, και συγκεκριμένα από τα βόρεια της Παναγίας της «Βαραμπέσσας» και την περιοχή του μεσαιωνικού Πύργου Βραώνας, πρόσθεσε νέες ψηφίδες στον αρχαιολογικό χάρτη (εικ. 1): η παρουσία πολυάριθμων λόφων, ανάμεσα στους οποίους ρέουν τα ύδατα του ποταμού Ερασίνου, κατέστησαν τον τόπο ιδανικό για την εγκατάσταση του ανθρώπου ήδη από την τρίτη χιλιετία π.Χ. τουλάχιστον, όπως απέδειξαν οι παλαιότερες σχετικές έρευνες².

Από τον Μάρτιο έως τον Οκτώβριο του έτους 2015 ερευνήθηκαν τέσσερις νέες θέσεις, που σχετίζονται με ταφικές πρακτικές της αρχαιότητας και που διατάσσονται ανά δύο εκατέρωθεν της κοίτης του Ερασίνου (εικ. 2).

1. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στις αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής κυρίες Κερασία Ντούνη και Παναγιώτα Μιχαηλίδη, υπό τη διεύθυνση των οποίων υλοποιήθηκε το σχετικό αρχαιολογικό υποέργο, στο οποίο απασχολήθηκε με την ιδιότητα της έκτακτης αρχαιολόγου η γράφουσα. Θερμά ευχαριστώ επίσης τις συντηρήτριες αρχαιοτήτων Ελένη Καλλιτσάντση και Βάσια Παπαδάκη, τη σχεδιάστρια Βαρβάρα Διασίτου και την τοπογράφο Ελίνα Πορτελάνου, καθώς και όλο το εργατοτεχνικό προσωπικό, χωρίς τη συμβολή των οποίων δεν θα ήταν εφικτή η ολοκλήρωση των εργασιών.

2. Για τις παλαιότερες έρευνες στην περιοχή: Δ. Θεοκάρης, «Πρωτοελλαδικός οικισμός Πύργου Βραώνας», στο: *Γέρας Αντ. Κεραμοπούλλου*, Αθήνα 1953. Ό. Κακαβογιάννη, «Εντοπισμός Αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 57 (2002), *Χρονικά Β' 1*, Αθήνα 2009, σ. 337, εικ. 31. Ε. Μεθοδίου, «Βραυρώνα: Περιοχή Κίκια (οικόπεδο Σάκκαλη-Αφεντούλη)», *ΑΔ* 60 (2005), Αθήνα 2013, σ. 163-164, εικ. 104.

ΘΕΣΗ Ι: Στην περιοχή Καράμπαμπα-Κίκια, στο ύψος της Λεωφόρου Βραυρώνος, εντοπίστηκαν δύο τάφοι ως εξής:

ΙΑ. Πρωτογενής καύση νεκρού των γεωμετρικών χρόνων μέσα σε λάκκο με κάτοψη περίπου ελλειψοειδή και προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, περί τα 95 εκατοστά χαμηλότερα από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους. Από το εσωτερικό της συνελέγησαν μεγάλη ποσότητα καμένων ανθρώπινων οστών, μάζα και έλασμα σιδήρου, τέσσερα μικρά βότσαλα, θραύσμα θαλάσσιου οστρέου και δύο αδιάγνωστα ευρήματα. Αξιοσημείωτη είναι η πολύ μεγάλη –για τα δεδομένα μιας ταφικής πυράς– ποσότητα οστών και η πιθανή παρουσία υπολειμμάτων δεύτερου κρανίου.

Στο ΝΔ τέταρτο του λάκκου βρέθηκε –θραυσμένος πριν από την καύση– κάλαθος³ από καστανόφαιο πηλό με δύο οπές ανάρτησης (εικ. 3)· φέρει γραπτή διακόσμηση από διαγραμμισμένο μαιάνδρο σε ζώνη που περιπρέχει εξωτερικά το κατώτερο ήμισυ του σώματός του. Το αθέατο, εξωτερικό τμήμα της βάσης κοσμεύεται με σταυροειδές κόσμημα, επίσης γραπτό. Πρόκειται για σπάνιο σχήμα αγγείου, το οποίο στην Αττική απαντά σε γυναικείους τάφους και διακρίνεται από συντηρητισμό ως προς την εξέλιξή του⁴. Συναντάται συχνά στο Λευκαντί, σε τάφους παιδιών και γυναικών και έχει κατεξοχήν ταφική χρήση⁵.

Με βάση το σχήμα και τη διακόσμηση του αγγείου, η πυρά μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα του 9ου αι. π.Χ.

ΙΒ. Σε απόσταση 6 μ. δυτικά της προαναφερθείσας ταφικής πυράς και σε επίπεδο λίγο υψηλότερο εντοπίστηκε κεραμοσκεπής τάφος, εν μέρει κατεστραμμένος. Ο νεκρός είχε ταφεί απευθείας επάνω στο χώμα, σε στάση συνεσταλμένη με το κεφάλι στα δυτικά, σε όρθια θέση και έντονα πιεσμένο από επάνω. Στο δυτικό τμήμα του τάφου, τέσσερις ακτινωτά διατεταγμένοι λίθοι στήριζαν το κεφάλι του νεκρού. Στην περιοχή του αριστερού ώμου του εντοπίστηκαν θραύσματα αντικειμένου από σίδηρο, πιθανώς περόνης, ενώ η μη εύρεση περαιτέρω κτερισμάτων δυσχεραίνει τη χρονολόγηση της ταφής.

ΘΕΣΗ ΙΙ: Περί τα 2 χιλιόμετρα ΝΔ των προαναφερθέντων, σε αγροτική οδό κάθετη στη Λεωφόρο Βραυρώνος, ερευνήθηκε τετράπλευρος λάκκος με προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ, σκαμμένος στην άργιλο, εν μέρει εκτός του περιγράμματος εκσκαφής. Στο νότιο τμήμα του, επάνω στο στρωμένο με χαλίκια δάπεδο του, είχαν αποθεθεί κάρθαρος με διακόσμηση σε μετόπη, καθώς και τριφυλλόστομη οινόχρηστη.

3. Για το σχήμα βλ. *CVA Grece - Fasc. 1* (Athènes - Musée National i), Paris 1930, Groupe III H d, Style Attique Géométrique, πίν. 6, αρ. 8.

4. E. L. Smithson, 'The Tomb of a Rich Athenian Lady, ca. 850 B.C.', *Hesperia* 37 (1968), σ. 98.

5. M. R. Popham – L.H. Sackett – P. G. Themelis (edits.), *Lefkandi I. The Iron Age. The Settlement. The Cemeteries* (BSA Suppl. 11), London 1980, σ. 306 και σ. 399, σημ. 178.

με διαγραμματισμένο μαιάνδρο στο λαιμό και εδαφόχρωμες ζώνες στην κοιλιά. Με βάση το σχήμα⁶ και τη διακόσμηση⁷ των αγγείων, που ωστόσο δεν έχουν ακόμα συντηρηθεί, το σύνολο μπορεί να χρονολογηθεί στους μέσους γεωμετρικούς χρόνους. Ο λάκκος θα πρέπει ίσως να συσχετισθεί με τεφροδόχο αμφορέα που εντοπίστηκε κατά την εκσκαφή σε απόσταση ενός μέτρου περίπου προς τα Δ ή με κάποιο άλλο τεφροδόχο, που δεν ενέπιπε στα όρια της εκσκαφής.

Η τρίτη και η τέταρτη θέση εντοπίστηκαν στα Δ του Ερασίνου, επί της οδού Παπαβασιλείου.

ΘΕΣΗ III: Ήρθαν στο φως δύο τάφοι με ενταφιασμούς των γεωμετρικών χρόνων σε λάκκους σκαμμένους στο βράχο και τμήμα ενός τρίτου λάκκου, με αγγεία αντίστοιχης χρονολόγησης, πιθανώς λάκκου προσφορών. Από τους τάφους ερευνήθηκε πλήρως μόνο ο ένας, ενώ στη δυτική παρειά του σκάμματος εντοπίστηκε τμήμα του δεύτερου ενταφιασμού, εκτός του ορίου εκσκαφής του σκάμματος του αγωγού και με κοινό προσανατολισμό, περίπου ανατολικό-δυτικό.

Ο τάφος που ερευνήθηκε πλήρως (Τάφος 2, εικ. 4), λαξευμένος στο βράχο περί το 1 μ. χαμηλότερα του σύγχρονου οδοστρώματος, είχε σχήμα παραλληλόγραμμα με αποστρογγυλεμένες γωνίες (διαστάσεις 2,25x0,75 μ.). Περιείχε το σκελετό ενήλικου άνδρα σε ύπια θέση με το κεφάλι προς την Ανατολή, κτερισμένου με σιδερένιο μαχαίρι, τριφυλλόστομη οινοχόη, πινάκιο και αγγείο πόσεως. Η οινοχόη σωζόταν σχεδόν ακέραια (ύψ. 28 εκ., μέγιστη διάμ. 16,5 εκ.)· στο μπροστινό μέρος του ώμου φέρει διακόσμηση από πτηνό που βαδίζει προς τα δεξιά, μέσα σε μετόπη. Αξιοσημείωτη είναι η λάξευση του βράχου κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να σχηματίζει βαθμίδα-προσκεφάλαιο, στην οποία είχε αποθεθεί το ανώτερο τμήμα του κορμού του νεκρού. Τα κινητά ευρήματα επιτρέπουν τη χρονολόγηση του συνόλου στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.

ΘΕΣΗ IV: Σε απόσταση 54 μέτρων προς Β εντοπίστηκε και ερευνήθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου με πέντε τουλάχιστον τάφους και τρεις λάκκους (εικ. 5). Επισημαίνεται ότι μεγάλο μέρος του σκάμματος διαταράχθηκε –στη σύγχρονη εποχή– λόγω της διάνοιξης τάφρου για την τοποθέτησή πλαστικού αρδευτικού σωλήνα. Εντοπίστηκε τμήμα του ενός μόνο σκέλους του περιβόλου, το οποίο είχε κατεύθυνση από Ανατολή προς Δύση και πιθανότατα τον οριοθετούσε προς το Νότο. Ο τοίχος του περιβόλου, κατασκευασμένος από εξαιρετικά εύθρυπτο πωρόλιθο, σωζόταν σε ύψος ενός δόμου. Ο μοναδικός δόμος που αποκαλύφθηκε πλήρως

6. J. N. Coldstream, *Γεωμετρική Ελλάδα*, Αθήνα 1997, σ. 102.

7. J. N. Coldstream, *ό.π.*

είχε διαστάσεις 1,40 (B-N) x 1,10 (A-Δ) μ. και εδραζόταν σε τάφρο θεμελίωσης σκαμμένη στο φυσικό αργιλώδες έδαφος, γεμισμένη με λατύπη.

Αμέσως ΒΑ του τοίχου του περιβόλου εντοπίστηκαν πέντε τάφοι, εκ των οποίων οι τέσσερις εγχυτρισμοί σε οξυπύθμενους αμφορείς και ο πέμπτος κεραμοσκεπής. Τόσο οι αμφορείς των εγχυτρισμών όσο και οι κεραμίδες του πέμπτου τάφου είχαν τοποθετηθεί μέσα σε ακανόνιστους ωοειδείς λάκκους μέσης διαμέτρου ογδόντα εκατοστών, σκαμμένους στην πλειοψηφία τους στο μαλακό αργιλώδες έδαφος. Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για ακτέριστους ενταφιασμούς βρεφών ή νηπίων, από τα οποία εντοπίστηκαν ελάχιστα ίχνη οστών.

Οι Εγχυτρισμοί 1 και 2 (Τάφοι 1 και 2, αντίστοιχα) βρέθηκαν σε βάθος περίπου εβδομήντα εκατοστών από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος. Ο Εγχυτρισμός 2, που μεταφέρθηκε και ανασκάφηκε στο εργαστήριο συντήρησης, αποτελείτο από συσσωμάτωμα δύο οξυπύθμενων αγγείων, καθένα από τα οποία έφερε ίχνη οστών.

Οι Εγχυτρισμοί 3 και 4 (Τάφοι 3 και 4, αντίστοιχα) εντοπίστηκαν σε ελάχιστο βάθος από τη σύγχρονη επιφάνεια. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο αγγείο του Τάφου 3, μεγάλο αμφορέα με πολλές οπές για την ένθεση συνδέσμων, από τους οποίους δεν βρέθηκε κανείς.

Ο Τάφος 5 ήταν κεραμοσκεπής με ιδιαίτερη μορφή. Την κάλυψή του αποτελούσε ενιαία κεραμίδα μήκους 110 και πλάτους 23 εκατοστών του μέτρου. Ίχνη οστών (;) εντοπίστηκαν επάνω στην κοίλη επιφάνεια οριζόντια τοποθετημένης κεραμίδας, που κατελάμβανε το βορειότερο τμήμα του τάφου. Κοντά στο νότιο άκρο, αμέσως κάτω από την καλυπτήρια κεραμίδα, εντοπίστηκε κατακόρυφα τοποθετημένος λίθος μικρού μεγέθους, πιθανώς ως ταφικό σήμα.

Ως προς τους δύο λάκκους που δεν αποτελούν τάφους, ο Λάκκος 2, προγενέστερος χρονολογικά, είχε προσανατολισμό Βορρά-Νότου, ελλειψοειδή κάτοψη, διαστάσεις 3,20x2,20 μ. τουλάχιστον και βάθος μεγαλύτερο του ενός μέτρου. Τα τοιχώματά του, σκαμμένα στη μαλακή άργιλο, ήταν σχεδόν κάθετα, ενώ ο επίπεδος πυθμένας του έφερε βάθυνση κυκλικής διατομής στο ανατολικό τμήμα του. Το βορειότερο μέρος του περιγράμματός του δεν εντοπίστηκε, καθώς βρισκόταν πέραν του δυτικού ορίου της εκσκαφής. Στην αναμοχλευμένη επίκωση του λάκκου βρέθηκαν –μεταξύ άλλων– τμήματα ερυθρόμορφων αρυβαλλοειδών ληκύθων, δύο τουλάχιστον λευκών ληκύθων και μαγειρικών σκευών με ίχνη καύσης, αποτιμήματα μαρμάρινων επιτάφια αγγείων και θραύσματα μαρμάρου. Σπάνιο εύρημα αποτελεί μικρογραφική τριφυλλόστομη οινόχνη (χους) με σωζόμενο ύψος έως το λαιμό μόλις τριάντα τριών χιλιοστών (εικ. 6)· φέρει ερυθρόμορφη παράσταση μέσα σε μετόπη, όπου παριστάνεται γυναικεία μορφή σε διασκελισμό προς τα δεξιά του θεατή· φορεί ποδήρη χιτώνα ζωσμένο σφιχτά στη μέση και σάκκο στα μαλλιά· στα

ανοικτά της χέρια κρατεί οινόχοη και ωοειδές αντικείμενο, μάλλον φιάλη, ενώ στα αριστερά της παριστάνεται βωμός στο χρώμα του πηλού.

Η κατάσταση των κινητών ευρημάτων από το εσωτερικό του Λάκκου 2, και κυρίως τα προαναφερθέντα αποτμήματα επιτάφιας αγγείων, συνηγορούν υπέρ του συμπεράσματος ότι ο λάκκος είχε διαταραχθεί, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις σχετικές στρωματογραφικές παρατηρήσεις. Αν και πολύ αποσπασματικό, το υλικό είναι ομοιογενές χρονολογικά και επιτρέπει τη χρονολόγηση στην τελευταία τριακονταετία του 5ου αι. π.Χ.

Ο Λάκκος 1 (εικ. 7) μεταγενέστερος χρονολογικά, διανοίχθηκε στα Ν του Λάκκου 2 και εν μέρει έτεμνε το περίγραμμα του τελευταίου στο ΝΑ τμήμα του. Με εξαίρεση το – εν μέρει διαταραγμένο– κεντρικό μέρος του, διατηρούσε την αρχική μορφή του. Πρόκειται για αβαθές όρυγμα με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, ελλειψοειδή κάτοψη, επίπεδο πυθμένα και κάθετα τοιχώματα σκαμμένα επί το πλείστον στο φυσικό αργιλώδες έδαφος [διαστάσεις 1,10 (Β-Ν) x 1,70 (Α-Δ) x 0,17 (ύψ.) μ.]. Το εσωτερικό του έφερε λεπτόκοκκο καστανέρυθρο χρώμα με μεγάλη ποσότητα αγγείων, υπολείμματα καύσης, οστών και άλλων οργανικών υλικών. Τα αγγεία, στην πλειοψηφία τους μικρογραφικά, είτε ήταν σκόπιμα θραυσμένα είτε είχαν αποτεθεί στο λάκκο. Από την επίκωση του Λάκκου 1 συνελέγησαν:

- Μελαμβαφής ασκός τύπου Guttus (εικ. 8)
- Αγγεία πόσεως (εικ. 9)
- Επιτραπέζια σκεύη σε μικρογραφία (φιαλίδια, άωτα σκυφίδια, πινάκια, λεκανίδες με πώμα) (εικ. 10)
- Μαγειρικά σκεύη σε μικρογραφία (χυτρίδια με ίχνη καύσης, λοπάδια με πώμα)
- Τμήματα μελαμβαφούς λύχνου
- Μελαμβαφές ιχθυοπινάκιο
- Τμήματα «αλατοδοχείων»
- Βαθιές φιάλες με πώμα και μελαμβαφή διακόσμηση μόνο στο εσωτερικό τους και
- Δύο μεγάλα πινάκια με ταινιωτές λαβές και γραπτή διακόσμηση από καστανούς δακτυλίους· έχουν διάμετρο σαράντα τεσσάρων εκατοστών και είναι γνωστά από τον Κεραμεικό, όπου συναντώνται συνήθως ανά ζεύγη⁸.
- Επίσης εντοπίστηκαν κατά χώραν:
- Άφθονα οστά, προφανώς θυσιασθέντων ζώων, με ιδιαίτερη συγκέντρωση στην περιοχή των δύο μεγάλων πινακίων
- Απανθρακωμένοι καρποί ή και σπόροι (εικ. 11)

8. S. I. Rotroff, 'Industrial Religion. The Saucer Pyres of the Athenian Agora', *Hesperia* Suppl. 47, Princeton 2013, σ. 27.

- Μαχαίρι από σίδηρο, το οποίο σχετίζεται ενδεχομένως με τη σφαγή ζώων προς θυσία.

Ο Λάκκος 1 συγκεντρώνει πολλά από τα στοιχεία εκείνα που μας επιτρέπουν να τον ταυτίσουμε με θέση προσφορών (Opferstelle) που περιέχει υπολείμματα τελετουργικής πυράς για την τέλεση εναγισμών προς τιμήν των νεκρών⁹. Οι τελετουργικές πυρές σχετίζονται με προσφορές είτε στους νεκρούς είτε σε ακαθόριστες χθόνιες δυνάμεις¹⁰: χαρακτηρίζονται από την τυποποίηση των κινητών ευρημάτων που περιέχουν¹¹, όπως των χυτριδίων¹², σχήματος συνδεδεμένου με νεκρικές και χθόνιες τελετουργίες. Γνωρίζουμε ότι κατά την τρίτη μέρα των Ανθεστηριών, που ονομαζόταν *Χύτροι*, σπόροι βρασμένοι σε ομώνυμα σκεύη προσφέρονταν από τους ζωντανούς στον Ερμή Χθόνιο εκ μέρους των νεκρών¹³: επιπλέον, γυναίκες που ονομάζονταν *Εγχυρίστριαι* συμμετείχαν στη διαδικασία της εκφοράς του νεκρού, κατά το τέλος της οποίας προσέφεραν πιθανότατα χοές¹⁴.

Οι θέσεις προσφορών σε ταφικά συμφραζόμενα ανάγουν την καταγωγή τους στις αύλακες προσφορών (Opfergruben) των γεωμετρικών χρόνων¹⁵. Πιθανώς σχετίζονται με το «μίασμα», το οποίο θα επέφερε η παρουσία του νεκρού και με την πρόθεση εξευμενισμού των χθόνιων δυνάμεων που αυτή θα προκαλούσε. Οπωσδήποτε υποδεικνύουν την ιδιαιτερότητα των νεκρών με τους οποίους συνδέονται. Στην περίπτωση των Τάφων 1 έως 5 οι νεκροί ήταν σίγουρα ιδιαίτεροι, καθώς ήταν άωροι, δηλαδή ο θάνατός τους επήλθε πρόωρα¹⁶.

Με βάση τα ασφαλέστερα στοιχεία για τη χρονολόγηση των τελετουργικών πυρών, όπως αναφέρονται και από τη S. Rotroff στην πρόσφατη σχετική μελέτη της¹⁷, το σύνολο του Λάκκου 1 μπορεί να χρονολογηθεί στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Τα πλησιέστερα σε αυτό παράλληλα συναντώνται σε ταφική πυρά του 360/350 π.Χ. από τον Κεραμεικό¹⁸. Άγνωστος παραμένει ο χρόνος εναπόθεσης

9. S. I. Rotroff, ό.π., σ. 68. Στ. Ελευθεράτου, «Τελετουργικές πυρές», στο: Λιάνα Παρλαμά – Νίκος Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2000, σ. 92.

10. Στ. Ελευθεράτου, «Δύο τελετουργικές πυρές από την ανασκαφή για το “Μετρό” στο οικόπεδο Μακρυγιάννη», *ΑΔ* 51-52 (1996-1997), Μέρος Α΄- Μελέτες, Αθήνα 2000, σ. 115-116. S. I. Rotroff, ό.π., σ. 67, 73.

11. Ό.π., σ. 17.

12. Ό.π., σ. 20.

13. Ό.π., σ. 67.

14. R. Garland, *The Greek Way of Death*, New York 1985, σ. 36, 144.

15. S. I. Rotroff, ό.π., σ. 68. J. Breder, *Attische Grabbezirke klassischer Zeit*, Wiesbaden 2013, σ. 116.

16. R. Garland, ό.π., σ. 77-86. S. I. Rotroff, ό.π., σ. 74-75.

17. Βλ. παραπάνω.

18. W. K. Kowacsovics, *Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen XIV. Die Eckterrasse and der Gräberstrasse des Kerameikos*, Berlin 1990, σ. 55, 60, εικ. 33, Πίν. 45: Grabbezirk VII, VIIIb

των υγρών και στέρεων προσφορών που περιλαμβάνονταν στην τελετή, σε σχέση με την ημέρα του θανάτου του νεκρού.

Η διεξαγωγή περαιτέρω χρονολογικών συμπερασμάτων σχετικών με τον ταφικό περίβολο και ο συσχετισμός των τάφων τόσο μεταξύ τους όσο και με τους δύο λάκκους, είναι εξαιρετικά επισφαλείς. Μια πρώτη εκτίμηση επιτρέπει τη χρονολόγηση της χρήσης του ταφικού περιβόλου σε δύο τουλάχιστον χρονικές φάσεις:

α. στα 430-400 π.Χ. περίπου, αν δεχθούμε ότι τα κινητά ευρήματα που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του Λάκκου 2 ανήκαν εξαρχής σε αυτόν και

β. στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., με βάση τα κινητά ευρήματα του Λάκκου 1.

Παρατηρήσεις

Τα ευρήματα των δύο θέσεων ανατολικά του Ερασίνου ενδεχομένως ανήκουν στην περιοχή που αποτέλεσε την επικράτεια του δήμου των Φιλαϊδών, το κέντρο του οποίου τοποθετείται σε μικρή απόσταση Β της περιοχής του έργου, στη θέση Κίπποι, στα Δ της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Βραυρώνας και του ιερού της Αρτέμιδος Βραυρωνίας¹⁹. Ως προς τις θέσεις δυτικά του Ερασίνου, ο εντοπισμός σε κοντινή απόσταση τόσο των γεωμετρικών όσο και των κλασικών ευρημάτων αποτελεί πιθανότατα ένδειξη για την πορεία που θα ακολουθούσε κάποια από τις αρχαίες οδούς που υπήρχαν στην περιοχή. Οι οδοί αυτές δημιουργούσαν ένα πυκνό πλέγμα επικοινωνίας, όπως απέδειξαν κυρίως οι παλαιότερες ανασκαφές του Αεροδρομίου και της Αττικής Οδού²⁰. Άλλωστε, αρχαίο σταυροδρόμι και ταφικός περίβολος που εντοπίστηκαν στο πλαίσιο του ίδιου έργου στο χώρο του Κέντρου Επεξεργασίας Λυμάτων, επιτρέπουν τον πιθανό συσχετισμό του ταφικού περιβόλου που παρουσιάσαμε με την πορεία που θα ακολουθούσε στο σημείο αυτό η Στειριακή οδός²¹. Η προς ανατολώς πορεία της, που θα πρέπει να αναζητηθεί βόρεια του λόφου του μεσαιωνικού πύργου²², όπου και αρχαίο φρέαρ, ιχνηλατείται με τον εντοπισμό, σε απόσταση τριών περίπου χιλιομέτρων Α του πύργου, κοντά στο Πούσι-Καλογέρι, τμήματος νεκροταφείου και αρχαίας οδού που μπορεί να αποδοθεί στη Στειριακή.

(kurz vor 350 v. Chr.): 60 (Eck. 39).

19. Ευρήματα από την περιοχή Καράμπαμπα Βραυρώνας εκτίθενται άλλωστε στο Μουσείο Βραυρώνας και αποδίδονται σε νεκροταφείο του δήμου των Φιλαϊδών.

20. Βλ. σχετικά Χρ. Ντούμας (επιμ.), *Μεσογαία*, Αθήνα 2001 και Γ. Σταϊνχάουερ (επιμ.), *Αττικής Οδού Περιήγηση*, Αθήνα 2005.

21. Ό. Κακαβογιάννη, «Αρχαίες οδοί στα νότια και δυτικά Μεσόγεια και τη Λαυρεωτική», στο: Γ. Κορρές (επιμ.), *Αττικής Οδοί*, Αθήνα 2009, σ. 185 -187.

22. Ό. Κακαβογιάννη, ό.π., σ. 185.

Ως προς την ταυτότητα της οικογένειας, η οποία κατά τους κλασικούς χρόνους επέλεξε να προβληθεί με την οικοδόμηση του ταφικού περιβόλου που παρουσιάστηκε παραπάνω, θα πρέπει ίσως να αναζητηθεί ανάμεσα στους δημότες ενός από τους αρχαίους δήμους που τοποθετούνται στην περιοχή, αλλά η τοπογραφική ταύτισή τους εκκρεμεί μέχρι σήμερα, όπως αυτού της Κονθύλης. Εναλλακτικά θα μπορούσε να συσχετισθεί με τον αρχαίο δήμο της Όης, της οποίας η επικράτεια, σύμφωνα με την κυρία Όλγα Κακαβογιάννη, θα πρέπει να εκτεινόταν προς ανατολάς έως τον Ερασίνο²³. Στην Όη άλλωστε ανήκαν επίσης, σύμφωνα με την ίδια, οι ταφικοί περίβολοι στον Άγιο Ανδρέα, το Πάτημα και τη λεωφόρο Παιανίας-Μαρκοπούλου, απέναντι από το πρώην εργοστάσιο Περιστερόπουλου²⁴.

ABSTRACT

This paper refers to recent archaeological finds of salvage excavations conducted by the Ephorate of Antiquities of Eastern Attica, due to the construction of the sewer system of Koropi and Paiania. Four new sites of funeral character that came to light in the wider area of the medieval Brauron tower are presented here, in an attempt to add some new tiles to the mosaic of our knowledge of the area during ancient times. The finds cover a time span from the ninth to the fourth century B.C.

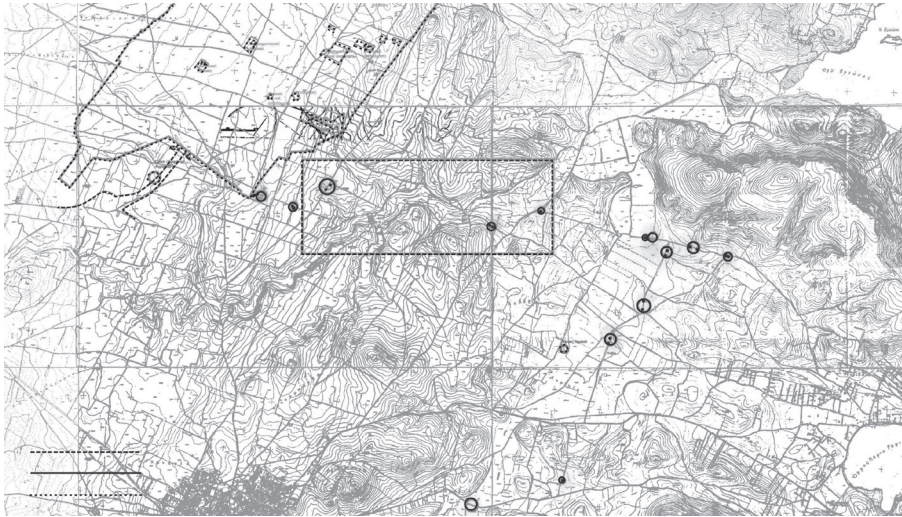
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. Breder, *Attische Grabbezirke klassischer Zeit*, Wiesbaden 2013.
 R. Garland, *The Greek Way of Death*, New York 1985.
 W. K. Kowacsovics, *Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen XIV. Die Eckterrasse and der Gräberstrasse des Kerameikos*, Berlin 1990.
 M. R. Popham – L.H. Sackett – P.G. Themelis (edits.), *Lefkandi I. The Iron Age. The Settlement. The Cemeteries* (BSA Suppl. 11), London 1980.
 K. A. Romaios, S. Karouzou, *Corpus Vasorum Antiquorum, Grèce - Fasc. 1* (Athènes - Musée National i), Paris 1930.
 S. I. Rotroff, 'Industrial Religion. The Saucer Pyres of the Athenian Agora', *Hesperia* Suppl. 47, Princeton 2013.
 E. L. Smithson, 'The Tomb of a Rich Athenian Lady, ca. 850 B.C.', *Hesperia* 37, Princeton 1968, σ. 77-116.

23. Ό. Κακαβογιάννη – Π. Γαλιατσάτου, 'Από τα αρχαία νεκροταφεία στα Μεσόγεια. Ο αρχαίος δήμος της Όης', στο: Β. Βασιλοπούλου – Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το Έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 18-20 Δεκεμβρίου 2003*, Αθήνα 2009, σ. 405.

24. Ό. Κακαβογιάννη – Π. Γαλιατσάτου, ό.π.

- J. N. Coldstream, *Γεωμετρική Ελλάδα*, Αθήνα 1997.
- Β. Βασιλοπούλου – Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το Έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 18-20 Δεκεμβρίου 2003, Αθήνα 2009.
- Στ. Ελευθεράτου, «Δύο τελετουργικές πυρές από την ανασκαφή για το "Μετρό" στο οικόπεδο Μακρυγιάννη», *ΑΔ* 51-52 (1996-1997), Μέρος Α' - Μελέτες, Αθήνα 2000, σ. 99-118.
- «Τελετουργικές πυρές», στο: Λιάνα Παρλαμά – Νίκος Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2000, σ. 92.
- Ό. Κακαβογιάννη, «Εντοπισμός Αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 57 (2002), Χρονικά Β' 1, Αθήνα 2009, σ. 337, εικ. 31., «Αρχαίες οδοί στα νότια και δυτικά Μεσόγεια και τη Λαυρεωτική», στο: Γ. Κορρές (επιμ.), *Αττικής Οδοί*, Αθήνα 2009, σ. 182-197.
- Ό. Κακαβογιάννη, Π. Γαλιατσάτου, 'Από τα αρχαία νεκροταφεία στα Μεσόγεια. Ο αρχαίος δήμος της Όης', στο: Βιβή Βασιλοπούλου – Στέλλα Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το Έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 18-20 Δεκεμβρίου 2003, Αθήνα 2009, σ. 399-422.
- Γ. Κορρές (επιμ.), *Αττικής Οδοί*, Αθήνα 2009.
- Ε. Μεθοδίου, «Βραυρώνα: Περιοχή Κίκια (οικόπεδο Σάκκαλη-Αφεντούλη)», *ΑΔ* 60 (2005), Αθήνα 2013, σ. 163-164, εικ. 104.
- Χρ. Ντούμας (επιμ.), *Μεσογαία*, Αθήνα 2001.
- Λ. Παρλαμά – Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2000.
- Γ. Σταϊνχάουερ (επιμ.), *Αττικής Οδού Περιήγηση*, Αθήνα 2005.

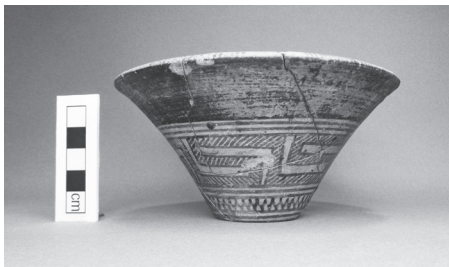
Εικ. 1. Χάρτης της ευρύτερης περιοχής του Αεροδρομίου (συνένωση πινακίδων Γ.Υ.Σ.)

- Περιοχή των Θέσεων Ι έως ΙV.
- Θέσεις αρχαιολογικών σκαμμάτων του έργου.
- Θέσεις παλαιότερων ανασκαφών.

Εικ. 2. Δορυφορική φωτογραφία της περιοχής των Θέσεων Ι έως ΙV.

- Πορεία έργου.
- Πορεία κοίτης Ερασίνου.

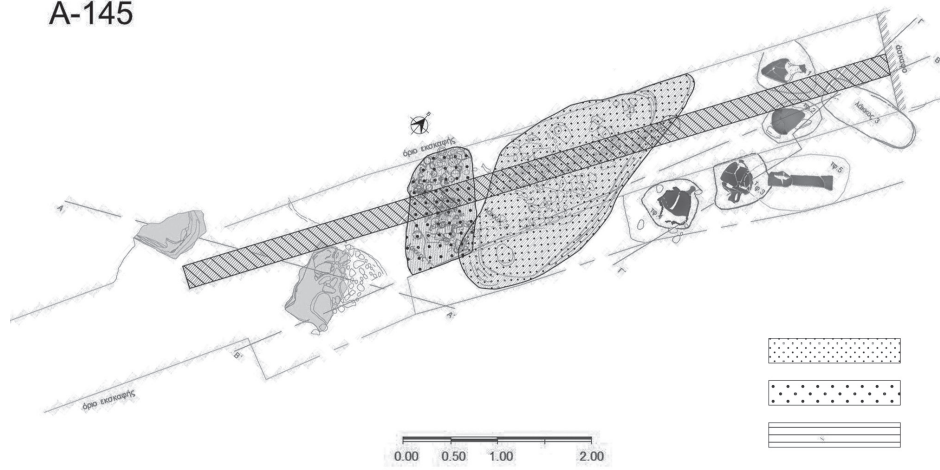

Εικ. 3. Θέση ΙΑ: Κάλαθος.

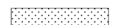

Εικ. 4. Θέση ΙΙΙ: Τάφος 2. Λήψη από τα Α/ΒΑ.

A-145

Εικ. 5. Σχέδιο του ταφικού περιβόλου στο αποκαλυφθέν τμήμα του.

- Σύγχρονη παραβίαση.
- Λάκκος 1.
- Λάκκος 2.

Εικ. 6. Μικρογραφική τριφυλλόστομη οινόχνη.

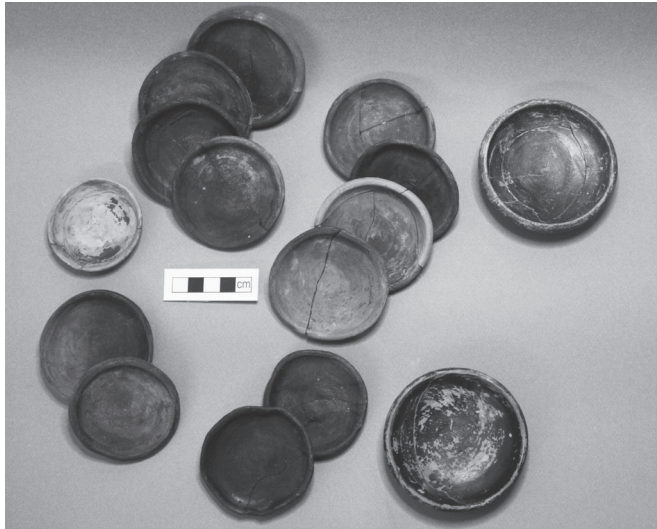
Εικ. 7. Άποψη του Λάκκου 1 κατά την ανασκαφή της επίκωσής του. Λήψη από τα ΒΑ.

Εικ. 8. Μελαμβαφής ασκός τύπου Guttus.

Εικ. 9. Λάκκος 1: Μελαμβαφής κάνθαρος.

Εικ. 10. Λάκκος 1: Μικρογραφικά επιτραπέζια σκεύη.

Εικ. 11. Απανθρακωμένοι καρποί ή/και σπόροι από τον Λάκκο 1.